

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Μολάοι

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	2
ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ.....	4
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	6
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	7
Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΜΟΛΑΩΝ.....	8
Ο ΤΟΠΟΣ ΜΑΣ.....	15
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ.....	35
ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΚΑΤΟΙΚΩΝ.....	73
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ.....	135
ΣΧΟΛΙΚΑ.....	179
ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ.....	211
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	261
ΠΗΓΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ.....	262

© Κ.Π.Ε. ΜΟΛΛΩΝ
230 52 Μολάοι Λακωνίας

Το λεύκωμα αυτό εκδόθηκε από το ΚΠΕ Μολάων το 2011 στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του. Απαγορεύεται η ολική ή μερική ανατύπωση, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του κειμένου, των σχεδίων και των φωτογραφιών του εντύπου χωρίς έγγραφη άδεια.

I.S.B.N.: 978-960-99168-5-1

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ:

Κείμενα: Μυλωνά Μαρία, Παπαδάκης Νίκος

Συλλογή φωτογραφιών: Μυλωνά Μαρία, Παπαδάκης Νίκος, Λέντζα Ευαγγελία

Επιμέλεια έκδοσης: Μυλωνά Μαρία, Χαρβούρου Σταυρούλα

Παραγωγή λευκώματος: Μηνακάκης Παναγιώτης

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΚΠΕ ΜΟΛΛΩΝ:

Παπαδάκης Νικόλαος - Υπεύθυνος ΚΠΕ, Τεχν. Γεωπόνος

Μυλωνά Μαρία - Αναπλ. Υπ. ΚΠΕ, Καθηγήτρια Γαλλικής Γλώσσας

Λέντζα Ευαγγελία - Μέλος Π.Ο., Νηπιαγωγός

Μαστορόπουλος Νεκτάριος - Μέλος Π.Ο., Καθηγητής Μαθηματικών

*Το χαμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Μολάοι

Μία πολύ παλιά φωτογραφία της πλατείας των Μολάων.

Ευχαριστίες

Ευχαριστίες οφείλονται στις παρακάτω οικογένειες των κατοίκων της περιοχής για την παραχώρηση των φωτογραφιών τους.

Οικογένειες:

Αγιονικολαΐτη Χ., Αναστασάκη Α., Ανδριτσάκη Δ., Ανούση Ν., Γερακάρη Α., Δασκαλάκη Ν., Ζερβάκου Ζ., Καπρίτσιου Α., Καρυτσιώτη Κ., Καρούνη Κ., Καρούνη Μ., Καρούνη Ν., Καρούνη Σ., Κουλούρη Ν., Κουνουπιώτη Χ., Κουτσογιαννόπουλου Γ., Κουτσογιαννόπουλου Κ., Μανίκη Δ., Μπραντίτσα Ι., Μυλωνάκου Ε. Γ., Μυλωνάκου Γ., Νικολακάκου Α., Ντανάκα Φ., Παναγιωτίδη Β., Πανουτσόπουλου Γ., Παντελή Ε., Παπαδάκη Ν., Περδικογιάννη Γ., Σακκά Δ., Σιάχου Δ., Σμυρναίου Δ., Σταθάκη Γ., (ΣΥΚΙΚΗ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ) Ανδριανάκη, Τζώρτζη Ν., Τσατσαρώνη Χ., Τσατσαρώνη Μ., Χρυσομάλλη Θ.

Επίσης ευχαριστίες οφείλονται στις συναδέλφους:

Κρυπωτού Αδαμαντία και Μπέπη Ελένη
για τη φιλολογική επιμέλεια του λευκώματος.

Πρόλογος

Πολλοί πιστεύουν ότι βλέπουμε με τα μάτια της γνώσης και της ψυχής και αγαπάμε οτιδήποτε γνωρίζουμε. Έτσι και εμείς θελήσαμε να γνωρίσουμε τον τόπο μας και τους ανθρώπους του μέσα από τα φωτογραφικά ίχνη του περασμένου αιώνα, επειδή θεωρούμε ότι η γνώση του παρελθόντος είναι ασπίδα για το μέλλον. Στο παρελθόν είναι οι ρίζες μας, από εκεί προερχόμαστε και οι άνθρωποι που έζησαν σε αυτόν τον τόπο είναι οι γονείς μας, οι παππούδες μας, οι πρόγονοί μας, οι οποίοι περπάτησαν στα ίδια αυτά χώματα με εμάς, ήσαν από τις ίδιες πηγές νερό με εμάς, είδαν την ίδια ανατολή ηλίου με εμάς. Γνωρίζοντας το παρελθόν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε καλύτερα τις προκλήσεις της σύγχρονης ζωής και τις αλλαγές που επέρχονται με ταχύτατους ρυθμούς.

Ο τόπος μας είναι όμορφος και αγαπήθηκε από τους ανθρώπους του. Για το λόγο αυτό κατοικείται τόσα πολλά χρόνια. Οι άνθρωποι έγιναν ένα με τη γη τους, πήραν χαρές και λύπες από αυτήν και επιβίωσαν στο πέρασμα του

χρόνου. Οι αλλαγές στο πέρασμα των χρόνων ήταν ελάχιστες και ο τρόπος ζωής τους δε διέφερε με αυτόν των μακρινών προγόνων τους.

Μέσα από το φωτογραφικό υλικό που συγκεντρώθηκε από το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μολάων προσπαθούμε να κρατήσουμε ζωντανές τις καθημερινές στιγμές των ανθρώπων του 20^{ου} αιώνα, για να μπορέσουν οι μαθητές να καταλάβουν τον τρόπο ζωής των προγόνων τους, ένας τρόπος ζωής που χάθηκε για πάντα αλλά μπορεί να μείνει στις καρδιές μας. Προσπαθήσαμε να συνοδεύσουμε μερικές από τις φωτογραφίες με κείμενα Ελλήνων λογοτεχνών που έχουν σχέση με το θέμα που απεικονίζεται, εικόνες που ήταν τόσο οικείες στους λογοτέχνες της εποχής. Οι φωτογραφίες αυτές είναι το χαμένο πρόσωπο του τόπου μας και των ανθρώπων του και αποπνέουν επίσης όλο το κλίμα της εποχής τους, όσον αφορά στη λαογραφία, στα ήθη και έθιμα, στον πολιτισμό.

**Η πόλη των Μολάων στη νεότερη χαρτογραφία.
«Η χάρτα του Ρήγα»**

Οι χαρτογράφοι της εποχής εκείνης σημειώνουν στη χερσόνησο του Μαλέα την πόλη των Μολάων έστω και με μακρή παραφθορά στο όνομά της και μετατοπισμένη από την αρχική της θέση.

Η ιστορία των Μολάων

Η κατοίκηση της λακωνικής επικράτειας, όπως και πολλών άλλων περιοχών της Ελλάδος που κατοικούνται διαχρονικά, οφείλεται κατά κύριο λόγο στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, όπως μορφολογία του εδάφους, κλίμα, ύδρευση, δυνατότητα επικοινωνίας, ύπαρξη πλουτοπαραγωγικών πηγών κ.α. Όταν ο συνδυασμός περισσότερων στοιχείων συναντάται σε έναν τόπο, μεγαλώνει την αξία του τόπου αυτού. Η ανάπτυξη του πολιτισμού και της οικονομίας της περιοχής αυτής ήταν ένα αποτέλεσμα αυτών των παραγόντων.

Η εδαφική επικράτεια της Λακωνίας είναι αρκετά μεγάλη σε σχέση με τη γενική στενότητα χώρου των πόλεων στην αρχαιότητα. Οι δυο μεγάλες πεδιάδες του Έλους και των Μολάων (αρχαία Λεύκη) καθώς και το μεγάλο μήκος των ακτών διευκόλυνε τις θαλάσσιες μεταφορές από πολλά λιμάνια της περιοχής. Πιο συγκεκριμένα, με τα μέχρι τώρα ευρήματα η περιοχή των Μολάων φαίνεται να κατοικείται ήδη από τα προϊστορικά χρόνια με μεγαλύτερη πληθυσμιακή πυκνότητα κατά τη διάρκεια των μυκηναϊκών χρόνων. Αυτό οφείλεται στη συγκεκριμένη θέση, την οποία κατέχει η παραπάνω περιοχή και με

την οποία έρχονταν σε επαφή οι πολιτισμοί του Αιγαίου με τους κατοίκους της Κοίλης Λακεδαίμονας (περιοχή της Σπάρτης). Τα δύο μεγάλα φυσικά ανοίγματα της πεδιάδας, το ένα στο μυλό του Λακωνικού κόλπου στην περιοχή του Ασωπού και το άλλο μέσω των ορεινών περασμάτων στην περιοχή της Μονεμβασίας, διευκόλυναν την επαφή των κατοίκων με τους πληθυσμούς του Αιγαίου.

Τα προϊστορικά ευρήματα στην περιοχή της «Γκαγκανιάς» των Μολάων, και στην περιοχή «Ανεμόμυλος» στη Συκιά και τα διάσπαρτα Μυκηναϊκά, όπως η ύπαρξη του Μυκηναϊκού νεκροταφείου στη Συκιά, φανερώνουν ότι η περιοχή κατοικείτο από πολύ παλιά. Κατά τη διάρκεια των Κλασικών χρόνων με την εγκατάσταση των Δωριέων στη Σπάρτη οι κάτοικοι της περιοχής των Μολάων ανήκαν στους περίοικους πολίτες που ζούσαν υπό την επιβλεψη των Σπαρτιατών. Εκατό ήταν οι περιοικίδες πόλεις και ανάμεσά τους η Λεύκη, πόλη σημαντική, με αγροτικό χαρακτήρα, που εκτεινόταν από την περιοχή Κουτούμπες και Γκαγκανιά των Μολάων μέχρι τη σημερινή Μεταμόρφωση, όπως δείχνουν τα αρχιτεκτονικά λείψανα που έχουν εντοπιστεί σε πολλές θέσεις. Για την

ύπαρξη της Λεύκης υπάρχει η μαρτυρία του Πολύβιου (δύο φορές) αναφερόμενος στην πυρπόληση της πεδιάδας περίπου το 220 π.Χ. καθώς επίσης και του Λατίνου ιστορικού Τίτου Λίβιου. Ο Στράβων, όταν περνάει από την περιοχή, αναφέρει τον 1^ο αι μ.Χ. «έστιν δε και πεδίων καλούμενον Λεύκη...». Το όνομα αυτό δόθηκε στην πεδιάδα από τις πολλές λεύκες που υπήρχαν λόγω του ιδιαίτερα υγρού και βαλτώδους εδάφους. Η απορροή των ομβρίων υδάτων από ολόκληρο τον κάμπο γινόταν μέσω μιας φυσικής καταβόθρας που υπήρχε και υπάρχει ακόμα, στην ανατολική του πλευρά κοντά στο χωριό Μεταμόρφωση, πρώην Καταβόθρα.

Κατά τη ρωμαϊκή κυριαρχία η περιοχή συρρικνώνεται και οι επαύλει των ηγεμόνων παίζουν κυρίαρχο ρόλο. Το κέντρο της περιοχής μετατοπίζεται στον Ασωπό και ο ναός του Υπερτελέατα Απόλλωνα στο Φοινίκι είναι το ιερό όλων των Ελευθερολακώνων.

Ο Λάκωνας άρχοντας Ευρυκλής, ο οποίος είχε λάβει μέρος στη ναυμαχία στο Άκτιο το 31 μ.Χ. αναφέρεται ότι είχε την επικαρπία όλης της περιοχής της πεδιάδας της Λεύκης ακόμα και τη νήσο Κύθηρα και μάλιστα ότι προσέφερε στο γυμναστήριο της πόλης του Ασωπού το απαραίτητο «έλαιο εις τον αιώνα», δηλαδή στο διηνεκές. Είναι μια απόδειξη για την καλλιέργεια της ελιάς στην περιοχή. Ίσως η villa του Ευρυκλή να

βρίσκεται στον κάμπο των Μολάων, κοντά στη Μεταμόρφωση, όπως υποστηρίζουν οι αρχαιολόγοι.

Η ύπαρξη - στη θέση Χαλάσματα (3 χλμ ΒΑ των Μολάων) - ναών των πρώτων χριστιανικών χρόνων (6^ο αιώνα) με ωραία ψηφιδωτά δάπεδα που απεικονίζουν σκηνές από το ζωικό βασίλειο, μαρτυρά την κατοίκηση της πεδιάδας μέχρι αυτή την περίοδο.

Στα χρόνια που ακολουθούν η περιοχή φαίνεται να είναι παντελώς έρημη εξαιτίας των πειρατικών επιδρομών που έφερνε η θάλασσα, αλλά και της επικράτησης της Μομεμβασίας, ως κυρίαρχης πόλης ολόκληρης της χερσονήσου του Μαλέα. Η περιοχή αποτελεί πλέον την ενδοχώρα της Μομεμβασίας με κύρια ασχολία την καλλιέργεια του ονομαστού οίνου «Malvasia», της ελιάς, των σιτηρών και της κτηνοτροφίας.

Στα ύστερα βυζαντινά χρόνια φαίνεται να υπάρχουν μικροί οικισμοί, χωμένοι όμως στα φαράγγια των βουνών που περιτριγυρίζουν την πεδιάδα. Τότε φαίνεται να αναπτύσσεται και ο πρώτος οικισμός των Μολάων γύρω από το φαράγγι του Λάρνακα. Το φαράγγι αυτό με τα άφθονα πηγαία νερά του και την εξαιρετική φυσική του θέση είναι ιδανικό μέρος για κατοίκηση. Από αυτή την περίοδο διασώζεται και η πρώτη γραπτή μαρτυρία για τους Μολάους το έτος 1209 με τη συνθήκη της Σαπιέντσας μεταξύ των Φράγκων (Βιλεαρδουίνος)

και των Ενετών.

Στους χρυσόβουλους λόγους των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων Ανδρόνικου και Θεοδώρου Παλαιολόγου αναφέρεται πάλι το όνομα των Μολάων ως όρια της πόλης της Μονεμβασίας. Από την εποχή αυτή έχουν απομείνει οι εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου στο Δημοτικό Σχολείο Μολάων με τοιχογραφίες Παλαιολόγειας εποχής και η Παναγία του Κοκκολάκη.

Η Τουρκοκρατία θα υπάρξει μάλλον εποικοδομητική για την οικιστική πύκνωση της πεδιάδας. Οι προϋπάρχοντες βυζαντινοί οικισμοί αναπτύσσονται και πληθαίνουν. Το Φοινίκι και τα Πλάκια είναι οι σημαντικότεροι οικισμοί της περιοχής, ενώ η Καταβόθρα και οι Μολάοι παραμένουν χωριά μικρότερης σημασίας. Κατά τη διάρκεια των Ορλωφικών το 1770 οι Μολάοι και ολόκληρη η περιοχή της Λακωνίας καταστρέφονται και κατακαίγονται από τους Τουρκαλβανούς που έστειλε ο Σουλτάνος για να καταπιεί την εξέγερση των Ελλήνων. Το 1805 ο Άγγλος περιηγητής Leake θα περιγράψει την πόλη των Μολάων «...Υπάρχουν μερικές εξαιρετικές πηγές και κήποι στους Μολάους και δύο ή τρεις μεγάλοι πύργοι, οι οποίοι είναι περισσότερο συμπαγείς από τους συνηθισμένους Τούρκικους πύργους...».

Οι Μολάοι απελευθερώνονται λίγες ημέρες πριν την 25^η Μαρτίου του 1821, όταν οι Τούρκοι εγκαταλείπουν

την περιοχή και πάνε να κλειστούν στο κάστρο της Μονεμβασίας. Όμως το 1825, όταν ο στρατός του Ιμπραήμ φτάνει και στρατοπεδεύει στην πόλη (θέση Μπράμου) απ' όπου κάνει τις επιθέσεις του στη γύρω περιοχή, καταστρέφεται εκ νέου και ο κάμπος ερημώνεται. Η στατιστική έκθεση του 1828 αναφέρει ότι στους Μολάους υπήρχαν 235 κάτοικοι, 6 μύλοι, 88 κατοικίες από τις οποίες οι 10 ήταν οχυρωμένες και 1 τζαμί.

Στα μετέπειτα χρόνια ο πληθυσμός αυξάνεται με την εγκατάσταση παροίκων από την Κυνουρία, τη Μονεμβασία, τη Μάνη, την Κρήτη κ.α.. Η ερήμωση της Μονεμβασίας σε συνδυασμό με τα εύφορα εδάφη των Μολάων συντελούν στην αύξηση του πληθυσμού και στη μετατόπιση του κέντρου της περιοχής από τη Μονεμβασία προς τους Μολάους. Η πόλη γίνεται πρωτεύουσα του τέως Δήμου Ασωπού το 1835, πρωτεύουσα της επαρχίας Επιδάουρου Λιμηράς το 1864 έδρα του Δήμου Μολάων το 1947 και έδρα του Καλλικρατικού Δήμου Μονεμβασίας το 2011.

Η κατοίκηση της πόλης επεκτάθηκε τον 20^ο αιώνα πέρα από το φαράγγι και απλώθηκε στην πλαγιά του βουνού. Το φαράγγι όμως αυτό, που ξεκινά από την κορυφή της Κουρκούλας, διασχίζει κάθετα το βουνό και καταλήγει στην πεδιάδα, παραμένει το κέντρο της πόλης. Εκεί χτυπούσε άλλωστε και η καρδιά της οικονομίας

της περιοχής, αφού λειτουργούσαν γύρω στους 10 νερόμυλους. Ο τελευταίος σίγησε στη δεκαετία του 1970, όταν η εξέλιξη άλλαξε τα δεδομένα της οικονομίας.

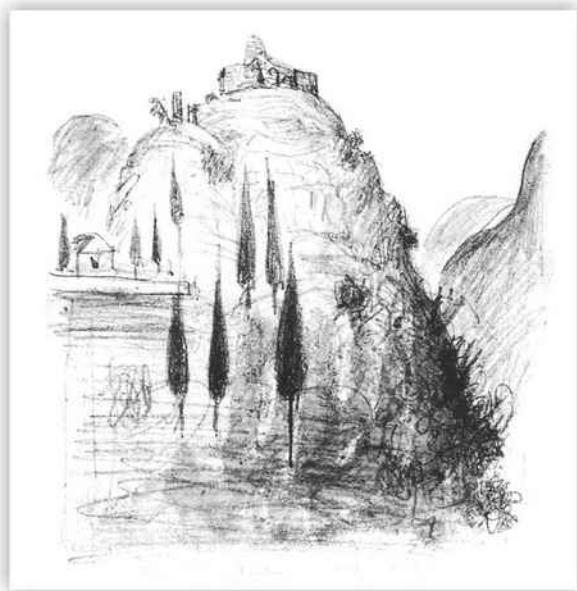
Τα τελευταία χρόνια το τμήμα του παραγγιού που χώριζε στα δύο την πόλη έχει καλυφθεί. Παραμένει όμως ανέπαφο το τμήμα από το κέντρο της πόλης και προς το βουνό ως ένας χώρος αναψυχής, ηρεμίας και επαφής με τη φύση. Σήμερα οι Μολάοι είναι ένας δυναμικός δήμος και έδρα της περιοχής με ένα συνεχώς αυξανόμενο πληθυσμό και καλύτερη ποιότητα ζωής των κατοίκων.

Δίπλα στο φαράγγι στην κορυφή του κοκκινωπού βράχου ορθώνεται ο παλιόπυργος των Μολάων. Πρόκειται για ένα μικρό οχυρό χτισμένο σε έναν δύσκολα προσπελάσιμο βράχο που εποπτεύει ολόκληρη την πεδιάδα των Μολάων, αλλά και το δρόμο που υπήρχε και οδηγούσε στη Μονεμβασία. Σύμφωνα με τον Α. Βον, που μελέτησε αναλυτικά το ερειπωμένο αυτό οχυρό, δε φαίνεται να είναι φράγκικης κατασκευής. Οι αρχαιολόγοι Wace και Hasluck θα το χαρακτηρίσουν ως βυζαντινής ή τουρκικής κατασκευής και οι κάτοικοι των Μολάων θα πλάσουν μύθους, για να φυλακίσουν εκεί την κόρη του Τούρκου πασά. Ο Φώτης Κόντογλου, όταν πέρασε από την περιοχή, έγραψε. «Κάστρο Μολάων. Ένα μεγάλο χωριό χτισμένο πάνω στα τελευταία παρακλάδια του Μαλε-

βού που κατεβαίνουνε στη θάλασσα κοντά στο Έλος. Το κάστρο του είναι μικρό πάνω σ' ένα στρογγυλό και μυτερό βουνό, χωρισμένο από το χωριό μ' ένα ξεροπόταμο που χει σκάψει βαθύ φαράγγι από το βορεινό μέρος του κάστρου, που ναι και πολύ απόγκρεμο. Πίσω του, κατά το βασιλέμα, ξεπροβάλλουνε κομμένα κι απόγκρεμα βουνά. Το μάκρος του κάστρου είναι από όστρια σορόκο κατά το μπουνενοτογάρμμη. Στη μέση του ξεπετιέται σαν ένας πύργος γκρεμισμένος. Τ' άλλο στέκεται καλά διατηρημένο».

Μερική άποψη των Μολάων.

Σκίτσο Φώτη Κόντογλου για τον παλιόπυργο των Μολάων.

*Ανεβήκαμε πάνω στο λόφο να δούμε τον τόπο μας-
φτωχικά, μετρημένα χαράφια, πέτρες, λιόδεντρα.
Αμπέλια τραβάν κατά τη θάλασσα. Δίπλα σ' αλέτρι
καπνίζει μια φωτιά. Τον παπουλή τα ρούχα
τα σιάσαμε σκιαχίρο για τις κάργιες. Οι μέρες μας
παιρνουν το δρόμο τους για λίγο ψωμί και μεγάλες λιακάδες.
Κάτω από τις λεύκες φέγγει ένα ψάθινο καπέλο.
Ο πετεινός στο φράχτη. Η αγελάδα στο κίρινο.
Πώς έγινε και μ' ένα πέτρινο χέρι συγκρίσαμε
το σπίτι μας και τη ζωή μας; Πάνω σ' ανώφλια
είναι η καπνιά, χρόνο το χρόνο, απ' τα κεριά του Πάσχα-
μικροί μικροί μαύροι σταυροί που χάραξαν οι πεθαμένοι
γυριζοντας από την Ανάσταση. Πολύ αγαμέται αυτός ο τόπος
με υπομονή και περηφάνεια. Κάθε νύχτα απ' το ξερό πηγάδι
βγαίνουν τα αγάλματα προσεχτικά κι ανεβαίνουν στα δέντρα.*

«Ο τόπος μας» Γ. Ρίτσος

Ο τόπος μας

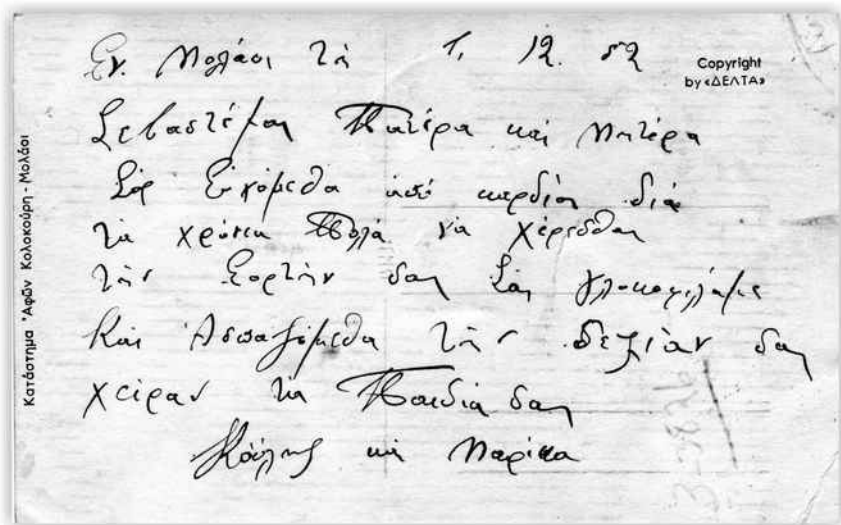
Η περιοχή των Μολάων με τη μεγάλη πεδιάδα που απλώνεται μπροστά της αγαπήθηκε και κατοικήθηκε από τους κατοίκους της από νωρίς. Σε αυτό συνέβαλε το καλό κλίμα της περιοχής, το εύφορο έδαφος της πεδιάδας και η ύπαρξη πηγαιών υδάτων τόσο στην περιοχή του φαραγγιού των Μολάων όσο και στην περιοχή της Γκαγκανιάς. Η μεγάλη αυτή πεδιάδα ήταν άδενδρη μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και παρέμενε ένας μεγάλος σιτοβολώνας. Η καλλιέργεια της ελιάς και του αμπελιού συμπλήρωναν το εισόδημα των κατοίκων. Από τη δεκαετία του 1950 και μετά η καλλιέργεια της συκιάς και η επέκταση της καλλιέργειας της ελιάς κάλυψαν τον κάμπο. Γύρω από τους Μολάους οι αμυγδαλιές έδιναν μια ξεχωριστή νότα στην πόλη ιδιαίτερα τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο. Τα τελευταία χρόνια η εντατικοποίηση των καλλιεργειών άλλαξε τη σύνθεση του τοπίου με την προσθήκη και εσπεριδοειδών.

Το ανατολικό τμήμα της πεδιάδας, το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τους Γερμανούς ως αεροδρόμιο κατά τη μάχη της Κρήτης, παραμένει και σήμερα άδενδρο λόγω της ύπαρξης της καταβόθρας. Σε περίπτωση έντονων βροχοπτώσεων η περιοχή πλημμυρίζει, επειδή τα νερά της βροχής από όλο τον κάμπο συγκεντρώνονται με φυσικό τρόπο σε αυτό το σημείο και καταλήγουν στην καταβόθρα.

Η πόλη επειδή ήταν πρωτεύουσα

της επαρχίας, είχε εκτός από τον αγροτικό της χαρακτήρα και αρκετά έντονα στοιχεία αστικής δόμησης, απόδειξη των κοινωνικών τάξεων που υπήρχαν και μετά την απελευθέρωση. Από την εποχή του μεσοπολέμου σώζονται μέχρι σήμερα σίτια πλουσίων, μεγάλα δίπατα πετρόχτιστα με αποθηκευτικούς χώρους και αυλές, κυρίως γύρω από το κέντρο της πόλης. Αξίζει να προσεχθεί η art deco διακόσμηση του εσωτερικού τους. Επίσης διασώζονται από την ίδια εποχή λαϊκά σίτια, που ήταν χαμηλότερα, μικρότερα και κατασκευασμένα με πιο ευτελή υλικά, ενώ υπήρχαν και χαμοκέλες στην άκρη της πόλης και στα γύρω χωριά, για όσους δεν είχαν την οικονομική άνεση. Χαρακτηριστικό της εποχής εκείνης είναι η ύπαρξη στα πλουσιόσπιτα στάβλου χωριστά από την υπόλοιπη κατοικία, στα σίτια της μεσαίας τάξης, τα ζώα σταυλίζονταν στο ισόγειο και στον όροφο έμενε η οικογένεια. Όταν υπήρχε δυσκολία οικονομική και η κατοικία ήταν ισόγεια - ιδιαίτερα συνηθισμένο στη γύρω περιοχή - άνθρωποι και ζώα έμπαιναν από την ίδια πόρτα και έμεναν σε διαφορετικούς χώρους.

Από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα η πόλη επεκτάθηκε σε όλη την πλαγιά και προς τον κάμπο με μεγάλες οικοδομές. Σήμερα λίγα πράγματα θυμίζουν το παρελθόν, που ήταν τόσο γνώριμο στους γονείς μας και τόσο μακρινό για τους σημερινούς νέους.

Οι ξενιτεμένοι Μολαίτες είχαν πάντα στη σκέψη και την καρδιά τους τη γενέτειρά τους πόλη. Για το λόγο αυτό και οι ευχετήριες κάρτες που αντάλλαξαν απεικόνιζαν σκηνές από την καθημερινότητα της πόλης τους, ένα μικρό δείγμα του δεσμού που είχαν με την πατρίδα.

Κεντρική πλατεία Μολάων 1952.

«...Οι δε Μολάοι, 5 ώρας από της Μονεμβασίας προς τα ενδότερα, είναι άθροισμα οικιών, 200 ή και πλέον, ερριμένων ατάκτως επί των υπαρειών βοννού, χαμηλών και πενιχρών των πλείστων, δυσσρέστων δε την όψιν, μ'όλον ότι περιβάλλονται σχεδόν πάσαι από κημαρίων. Εν τω μέσω του χωρίου ευρίσκειται αρκετά πρωτότυπος πλατεία –στενή μάλλον ή πλατεία- εν η μόλις δεκαπεντάδα ανθρώπων, υπαλλήλων και ενιοπίων, δύναται τις να ιδη, μάτην δ' αναζητει τους εν ταις πλατειαις άλλων χωρίων, και ιδία εν Λακεδαίμονι, απαραίτητους πλατάνους...»

Εν Μολάοις 28 Αυγούστου 1882

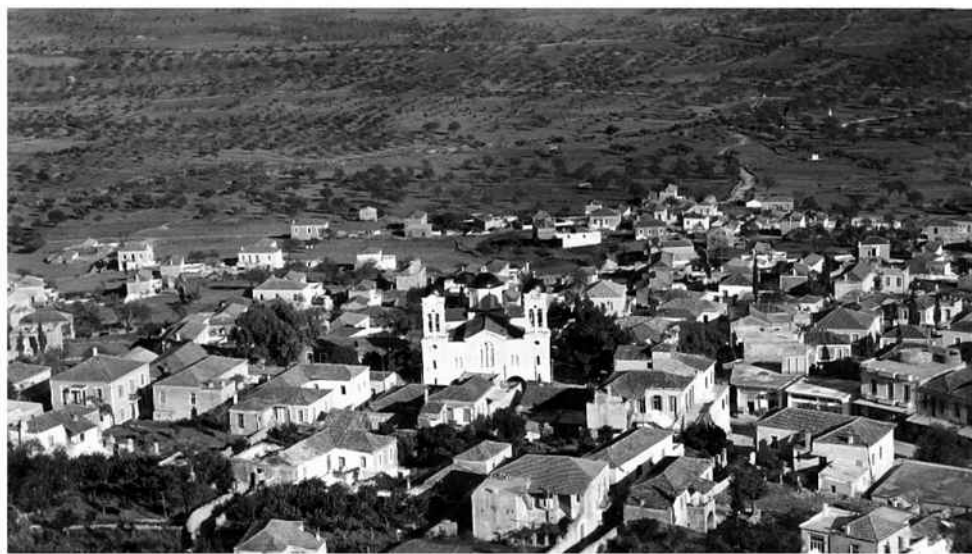
Κοτρκούλας

απόσπασμα από το περιοδικό « Μη χάνεσαι»

Το καμένο πρόσωπο
του τόπου μας!

Ο Μητροπολιτικός ναός της πόλης, «Η Γέννηση του Χριστού».

Άποψη της πόλης.

«...Εν Μολάοις υπάρχουν τρία μαγαζία, εν καφερείον και ο οίκος του κ. Παπαμαχαλόπουλου· είναι και άλλα 200 σπίτια, αλλά, συμπεριλαμβάνονται εν αυτώ. Κείται δ' ο οίκος ούτος εις το βάθος αδιεξόδου δρομίσκου· τούτο μ' έκαμεν, όταν ευρέθην εντός του δρομίσκου αυτού, να ειπώ: Εδώ είναι το περίφημον απροχώρητον.»

Μιχαήλ Μητσάκης
Από την περιγραφή της πόλης στο βιβλίο: «Μη Χάνεσαι», (8.10.1882)

Οι μύλοι των Μολάων στο Φαράγγι του Λάρνακα.

Τότε, που η καρδιά της οικονομικής δραστηριότητας χτυπούσε στο φαράγγι με τους 8 μύλους να λειτουργούν και οι κάτοικοι απ' τη γύρω περιοχή να έρχονται για άλεσμα στους Μολάους. Εκεί υπήρχαν και οι πρώτες πορτοκαλιές της περιοχής, οι οποίες ποτίζονταν με το νερό του φαραγγιού σε καθορισμένες ημέρες, όταν δεν το χρησιμοποιούσαν οι μυλωνάδες. Στο μύλο του Γ. Μυλωνάκου, ο οποίος ήταν και ο τελευταίος που σίγησε το 1970, λειτουργούσε και ταβέρνα για τους πελάτες που περίμεναν τη σειρά τους για άλεσμα.

Η «άλλη όψη» του φαραγγιού μέσα στην πόλη.

Λίγο πριν την επιχωμάτωση ένα μέρος του φαραγγιού είχε καταστήσει σκουπίδοτοπος, τότε, που η περιβαλλοντική συνείδηση των κατοίκων δεν ήταν ανεπτυγμένη. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία κάτοικοι θυμούνται τα αηδόνια που κελαιδούσαν δίπλα απ' το χώρο του παλιού Γυμνασίου και τα νερά που κυλούσαν προς τον κάμπο, όπως στα παραμύθια. Ειδυλλιακό τοπίο που σήμερα, αν υπήρχε, θα έκανε την πόλη μας μοναδική.

Φωτογραφία από την παλιά κεντρική εκκλησία των Πακίων.

Τα Πάκια, «τα Πατήσια» καθώς τα αναφέρει ο Άγγλος περιηγητής Leak (1805), βρίσκονται λίγο νοτιότερα της πόλης των Μολάων και σήμερα αποτελούν συνέχεια της.

Οι πέτρινες βρύσες και τα γεφύρια των Μολάων, μοναδικά μνημεία λαϊκής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της περιοχής, θα πρέπει να τύχουν ιδιαίτερης φροντίδας.

Πέτρινα γεφύρια στον παλιό εθνικό δρόμο.

Η βρύση των Πακίων.

*Βουβή μπροστά μας στέκεται η βρύση του χωριού
Εστέρεψε το δάκρυ της ποιος ξέρει τι λογάτια
Πόσες χαρές αναζητεί απ' τον παλιό κειρό
και απ' τη ζωή του καθενός τι τάχα να θημύται...*

Ανωνύμου του Έλληνα

*«Το μονήδριον γεγυμνωμένον, οσπίτα με κελία τρία, βρύσις
μία περί την μονήν κήποι ποτιστικοί πεζούλες οκτώ, σιρέμματα εξ,
συνέει ρίζες οκτώ, μονιραι εξ, κυθωνία τρείς, ρωδία τρείς απηδέει δεκαπέντε,
λεμονία δύο , και κλήμα, δέκα εξ λεύκοι.»*

Τρίτος κώδις Μητροπόλεως Μονεμβασίας και καλαμάτας.

Μονή Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στην Γκαγκανιά.

Άγιος Νικόλαος Πακίων.

Διάσπαρτα στην πεδιάδα των Μολάων είναι τα βυζαντινά εκκλησάκια του 12^{ου}, 13^{ου} αιώνα και μεταγενέστερα, όπως του Αγίου Γεωργίου, της Αγίας Βαρβάρας, της Παναγίας του Κοκκολάκη, που μαρτυρούν με την αρχιτεκτονική και τις αγιογραφίες τους την κατοίκηση της περιοχής την εποχή εκείνη.

*Τ' άσπρο ξεκλήσι στην πλαγιά
κατάγναντα στον ήλιο
πυροβολεί με το μικρό
σιενό παράθυρό του*

*Και την καμιάνα του αφηλά
σιον πλάτανο δεμένη
την εκουρνίζει ολονυχτίς
για τον Αη Λαού τη σκόλη*

Γ. Ράσος

Ο κάμπος των Μολάων πλημμυρισμένος το 1942.

Το νερό ήταν τόσο πολύ που σχημάτιζε κυματισμούς. Διακρίνεται καθαρά ότι ο κάμπος ήταν άδενδρος. Σε πρώτο πλάνο ένα γερμανικό όχημα.

Γερμανικά αεροπλάνα στον κάμπος των Μολάων το 1941.

Ο κάμπος λειτούργησε ως βάση αεροδρομίου για την κατάκτηση της Κρήτης. Από εδώ απογειώνονταν τα γερμανικά αεροπλάνα, για να πλήξουν τη μεγαλόνησο. Στο βάθος διακρίνονται οι Μολάοι. Αρχείο της οικογένειας Omrett.

Στα ζοφερά χρόνια του εμφυλίου για τους Μολάους, όπως και για τις περισσότερες ελληνικές πόλεις, το τίμημα ήταν σκληρό. Υπήρξαν θύματα και από τις δύο παρατάξεις και πολλές οικογένειες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη τους μετά το τέλος του εμφυλίου και να μην ξαναγυρίσουν ποτέ.

Παραπάνω απεικονίζεται η μεταφορά των νεκρών της μάχης του Γερακίου με τα φορτηγά στην κεντρική πλατεία των Μολάων.

Κεντρική πλατεία Μολάων.

Φυλάκιο πάνω από το ξενοδοχείο του Παναρίτη, για να ελέγχουν την κίνηση των ανταρτών στο βουνό.

Φωτογραφία των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Το ιστορικό γεφύρι των Μολάων που ένωνε την πόλη. Χάθηκε, όταν επιχωματώθηκε το φαράγγι και τη θέση του κατέλαβε το Πνευματικό κέντρο Μολάων.

Οι αιωνόβιες πιπεριές της πλατείας, λόγω της αργής τους ανάπτυξης, ίσως να προέρχονται από τα χρόνια της τουρκοκρατίας, όταν υπήρχε το τζαμί ακριβώς απέναντι και να πρόσφεραν τη σκιά τους στους πιστούς.

Απεικονίζεται το ξεριζώμα της μεγαλύτερης από αυτές.

Σε πρώτο πλάνο ο λούστρος του χωριού (Κούβαρης) με τα εργαλεία του.

Ο τεράστιος αμυγδαλεώνας που υπήρχε στις παρυφές της πόλης των Μολάων υπήρξε μοναδικός για την περιοχή και άφησε πίσω του γλυκιές αναμνήσεις.

Μια αμυγδαλιά και δίπλα της εσύ. Μα πότε ανθίσατε;

Στέκομαι στο παράθυρο και σας κοιτώ και κλαίω.

Τόση χαρά δεν την μπορούν τα μάτια.

Δώσ' μου, Θεέ μου,

όλες τις στέρνες τ' ουρανού να σ' τις γιομίσω.

«ΜΙΑ ΑΜΥΓΔΑΛΙΑ» Νικηφόρος Βεττάκος

Η παραλία της Ελιάς, το επίνειο των Μολάων, σε φωτογραφία του 1950.

Φωτογραφία του 1970.

Καθημερινότητα

Η ζωή των κατοίκων ήταν συνυφασμένη με τον τόπο και τις ασχολίες τους. Εργάζονταν άνδρες και γυναίκες στα κτήματα και η ξεκούρασή τους ήταν, κυρίως για τους άνδρες, η έξοδος στην πλατεία. Εκεί η συνάντηση με τους συντοπίτες και η ανταλλαγή απόψεων ήταν μέρος της καθημερινότητας. Οι γυναίκες εκτός από την εργασία στα κτήματα είχαν επωμιστεί όλη τη φροντίδα του σπιτιού, το ζύμωμα, το πλύσιμο, το γνέσιμο, το ράψιμο κ.α. Μοναδικές στιγμές χαράς και διασκέδασης για όλους σε μια ζωή γεμάτη δυσκολίες και στέρψεις ήταν τα γλέντια στις ονομαστικές γιορτές. Όλο το σόι συγκεντρωνόταν στο σπίτι του εορταζόμενου με το κρασί να ρέει άφθονο και το κέφι να περισσεύει.

Αθηνά Αγιονικολαίτη με την κουνιάδα της Σπυριδούλα.

Προετοιμασία για την παρασκευή σαπουνιού. Φωτογραφία 1939.

Απορρυπαντικά δεν υπήρχαν. Κάθε οικογένεια όμως συγκέντρωνε λιπαρές ουσίες όπως το κατακάθι του λαδιού (μούργα), τα λίπη των χοιρινών και από αυτά με ειδική χημική επεξεργασία έφτιαχνε το σαπούνι. Διαδικασία που κρατούσε όλη μέρα και απαιτούσε μαεστρία για να πετύχει.

Δίπατο λαϊκό σπίτι με λιακωτό και εξωτερική σκάλα μετά το 1900.

Το ισόγειο χρησιμοποιείται για τα ζώα και ο όροφος για κατοικία. Οι γυναίκες ανάβουν φωτιά έξω από το σπίτι για το πλύσιμο των ρούχων ή για το μαγειρέμα.

Τα παιδιά της οικογένειας Τουκλάκου.

Πατέρας αφέντης.

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

*Παιδί με το γρατσουνισμένο γόνατο
κουρεμένο κεφάλι όνειρο ακούρευτο
ποδιά με σταυρωμένες άγκυρες,
Μηράισο του πεύκου γλώσσα του φαριού
αδερφάκι του σύννεφου!*

Οδυσσέας Ελύτης

Παίζοντας το παιχνίδι με «τα 7 κεραμιάκια».

Είχαμε φίλους, βγαίναμε μαζί χωρίς να κανονίσουμε τίποτα από πριν, απλά βγαίναμε στο δρόμο και εκεί συναντιόμασταν, για να παίξουμε κυνηγητό, κρυφτό, κουτσό, ξέκαλη, βόλους, αμπάριζα, σκλαβάκια... Περνούσαμε τη μέρα μας έξω, τρέχοντας και παίζοντας. Φτιάχναμε παιχνίδια μόνοι μας από ξύλα. Κυνηγούσαμε σαύρες και πουλιά . Είχαμε ελευθερία, υπευθυνότητα. Έτσι μάθαμε και ωριμάσαμε.

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Παιδιά...

Η ζωή δεν ήταν εύκολη ακόμη και για τα μικρά παιδιά. Πολλές φορές τα παιδιά των φτωχών αναγκάζονταν να εργαστούν από πολύ μικρή ηλικία σε σπίτια πλουσίων με καθημερινές τους υποχρεώσεις τις βαριές δουλειές του σπιτιού, ακόμα και τη φροντίδα των παιδιών της οικογένειας. Απεικονίζεται μικρό κορίτσι κουρεμένο και φορώντας μαντήλι, απαραίτητο για να μην πέφτουν τρίχες στο φαγητό και να μην πιάνουν ψείρες. Η φτωχική του ενδυμασία έρχεται σε μεγάλη αντιπαράθεση με τα υπόλοιπα παιδιά, τα οποία εφρόντιζε.

Έξω από το πατρικό σπίτι του Ι. Ντανάκα.

*Δρόμοι όλο λάσπη και σπύτια ρημαδιό
πού να χωρέσει τ' όνειρο
σε κάμαρη δυο πήχες.
Έλα καλή μου, φόρεσε το' άσπρο
μαντήλι που είχες
και τ' αύριο πιο καλό απ' το χθες
για μας τους δυο.*

(Μ. Παπανικολάου)

Ισόγεια κατοικία στη Ελιά κοντά στα κτήματα.

Δίπλα και σε συνέχεια της κατοικίας ήταν οι αποθηκευτικοί χώροι. Ιδιαίτερο γνώρισμα της εποχής ο μικρός μεταλλικός νιπτήρας, κρεμασμένος στον τοίχο για το καθημερινό πλύσιμο του προσώπου και των χεριών. Έμειναν σε καλύβια. Από τη μια μεριά ήταν η παρεσιά, όπου έμεναν οι άνθρωποι και από την άλλη το αχούρι, όπου σταβλιζόνταν τα ζώα. Χαρακτηριστικά ήταν τα καλύβια της «Γκαγκανιάς», που έδωσαν το όνομά τους στον ομώνυμο οικισμό.

Ένα «μπακάλικο», παντοπωλείο της εποχής εκείνης, στην πλατεία της Μεταμόρφωσης.

Στη φωτογραφία η Τασία Κοντοσταθάκου.

Γυρίζοντας στο σπίτι με το γαϊδουράκι. Στο κρεμασμένο ταγάρι υπήρχε το συνηθισμένο φαγητό της ημέρας: λίγο ψωμί, ελιές και τυρί.

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπνου μας!*

Αρνάκι που θηλάζει την αγελάδα.

Πολύ συχνά οι κάτοικοι έφτιαχναν πρόχειρα «τοαρδιά» με κλαδιά, για να περάσουν τις ζεστές ημέρες και νύχτες του καλοκαιριού στην ύπαιθρο, κοντά στους χώρους εργασίας τους.

Οι αγροικίες των ευκατάστατων οικογενειών στις «χαμούτσες» ήταν διώροφες, ευάερες με μεγάλα ανοίγματα και αποθηκευτικούς χώρους για τα σύκα. Εκεί περνούσαν οι περισσότεροι κάτοικοι τους θερινούς μήνες κάνοντας τις αγροτικές εργασίες. Οι υπόλοιπες ήταν ισόγειες δείγμα της οικονομικής κατάστασης των κατόχων τους.

Φωτογραφία 1936 μετά από κάποια γιορτή.

Οικογένειες; Μαλαβάζου, Κωστάκου και Τουκλάκου.

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Κυρίες με τα τσάρλεστον σε οικογενειακή φωτογραφία.

Η αυγή του 20^{ου} αιώνα στην κεντρική πλατεία των Μολάων 1905 (μπροστά από το σημερινό κατάστημα Παντελή).

Η πλατεία δεν ήταν ακόμα στρωμένη και διακρίνεται η πετσέτα (βαγιούλι) με το φαγητό κάτω και το καρπούζι στο τραπέζι.

Το κρασί δεν ήταν μόνο ποτό ευφορίας, αλλά και άριστο τονωτικό για τα κουρασμένα σώματά τους. Οι ταβέρνες ήταν περισσότερες στα χωριά σε σχέση με τα παντοπωλεία.

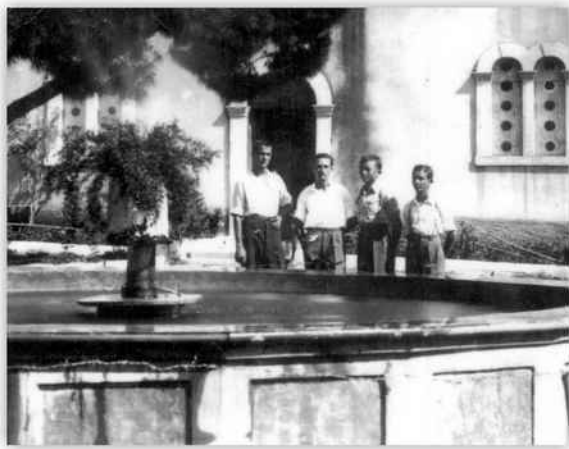

Κεντρική πλατεία Μολάων.

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπων μας!*

Τραπεζάκια έξω.

Στην ταβέρνα μπροστά στο προαύλιο του ιερού ναού.

Το σιντριβάνι στο προαύλιο του Μητροπολιτικού ναού της Γέννησης του Χριστού
πολύ συχνά ήταν σκηνικό για τις φωτογραφίες.

Μοναδικές στιγμές ανακούφισης και χαράς ήταν τα οικογενειακά γλέντια με την ευκαιρία της ονομαστικής γιορτής του αρχηγού της οικογένειας. Ένα γλυκό φτιαγμένο από τα χέρια της νοικοκυράς (αμυγδαλωτό, σαμουσάς ή κουραμπές), λίγο κρέας, άφθονο κρασί και πολύ κέφι. Άξιο παρατήρησης είναι το γεγονός ότι στα τραπέζια της εποχής είναι πολύ περισσότερα τα ποτήρια με κρασί από τα φαγητά.

*Το χαμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Οικ. Γ. Σταθάκη

*Το χαμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Οικογενειακές στιγμές...

«... εν τοποθεσία Γκαγγανέα ονομαζόμενον ο Σπήρας Χριστός καθώς και πρότερον ονομάζειον το οποίον είναι σήμερον δύο χρόνοι όπου το ανακένησαν και ευρήσκονται εις το αυτώ μοναστήρι δύο ιερομονάχοι με τον ηγούμενον, και καλόγεροι τέσσερεις, και παιδιά όπου μανθάνουν γράμματα πέντε, και δουλειτάδες όπου πλερώνι το μοναστήρι τρις.»

Αρχείο Grimani 1697-1700

Εκδρομή στις αμυγδαλιές των Μολάων

Εκδρομή στη Μεταμόρφωση κοντά στο Δημοτικό σχολείο.

*Το χαμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Πηγαίνοντας στην Αγία Κυριακή με το κάρο...

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Ένα μικρό διάλειμμα για λίγο φαγητό.

Επιστροφή στο σπίτι.

Στη φωτογραφία ο Θ. Αγιονικολαΐτης.

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Πηγαίνοντας για πικ νικ πάνω από το χωριό με τα πανέρια και τα βαγιούλια με το κολατσιό.

*Το χαμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Μαθητές Γυμνασίου στο γραφικό Παλιόπυργο των Μολάων στη δεκαετία 1940.

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

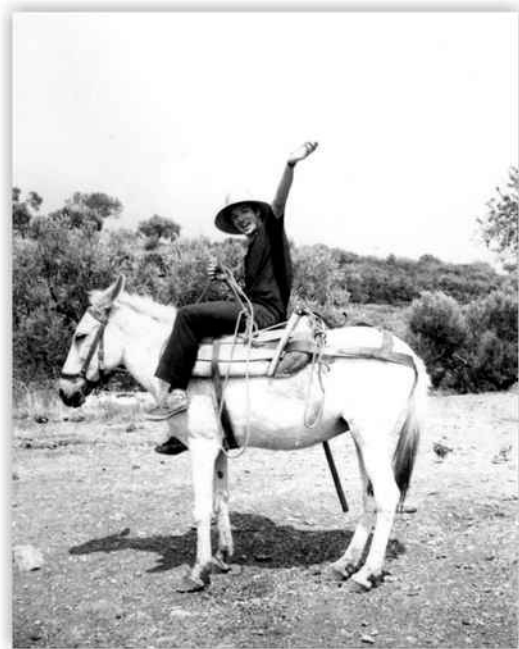

Βόλτα στο λιμάνι της Ελιάς.

*Το χαμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

...μετά τη γιορτή της 25^{ης} Μαρτίου στο λιμάνι της Ελιάς.

Διασκέδαση για τους νεαρούς ήταν η βόλτα με τα ζώα (άλογα, μουλάρια) πολλές φορές και χωρίς το σαμάρι. Μάθαιναν υπαασία από πολύ νωρίς!!!

Κινηματογραφικό σκηνικό στη βρύση των Πακίων - 1936.

Οι γυναίκες πλένουν και οι άντρες συζητούν. Δίπλα από τη βρύση στη μικρή καλύβα τις πολύ ζεστές μέρες του καλοκαιριού οι μητέρες πήγαιναν τα παιδιά τους αναζητώντας λίγη δροσιά.

Ο γερομυλωνάς έξω από το μύλο του.

Ασχολίες των κατοίκων

Στο μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα η οικονομία της περιοχής παρέμενε αγροτική με ελάχιστες διαφοροποιήσεις από το πέρασμα των αιώνων. Τίποτα δεν προμήνυε την τεράστια αλλαγή που παρατηρήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα στην οικονομία και την καθημερινότητα των ανθρώπων. Ο αγώνας των κατοίκων ήταν σκληρός για την επιβίωση και ο μόχθος μεγάλος, γιατί τα μέσα που διέθεταν ήταν φτωχικά και έπρεπε να παλέψουν με τη γη τους, να πάρουν από αυτήν ό,τι μπορούσε να τους δώσει μία και δύο φορές το χρόνο. Η σπορά, ο τρύγος, το αλώνισμα, το μάζεμα της ελιάς, το διάλεγμα των σύκων, το ξεφλούδισμα των αμύγδαλων και τόσες άλλες αγροτικές ασχολίες που ύμνησαν οι λογοτέχνες ήταν μέρος της ζωής των γονέων μας και των παιπούδων μας.

Οι αμαξάδες, ο σιδεράδες, οι σαμαράδες, οι πεταλωτές αλλά και οι έμποροι ήταν απαραίτητοι, για να λειτουργή

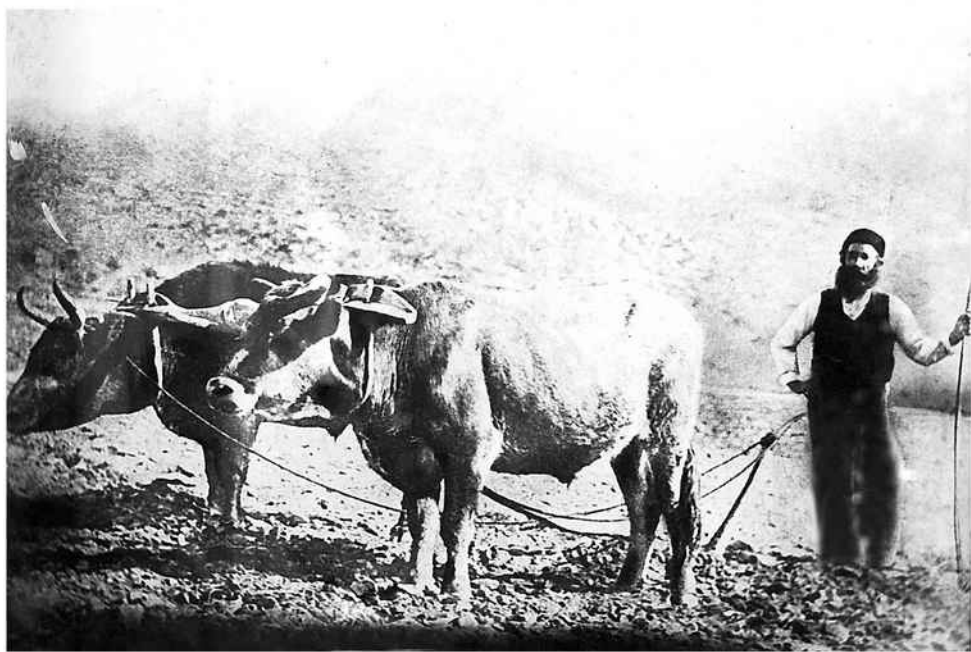
γήσει η αγροτική οικονομία. Τα μεγάλα βαρέλια για το κρασί όπως και τα πήλινα οικιακά σκεύη κατασκευάζονταν στην περιοχή. Ιδιαίτερο χρώμα έδιναν στην πόλη μας οι μικροεπαγγελματίες, τα μικρομάγαζα αλλά και οι περιφερόμενοι τεχνίτες και μικροπωλητές. Ποιος από τους παλιούς δε νοσταλγεί τους λούστρους, τους χτενάδες (κατασκεύαζαν χτένια για τους αργαλειούς), τους χελάδες (αυτοί που πουλούσαν χέλια για τις στέρνες) ή τους γανωματήδες που περνούσαν από τα σπίτια για να γανώσουν τα οικιακά σκεύη.

Άλλα από αυτά τα επαγγέλματα άλλαξαν μορφή, άλλα δεν υπάρχουν πια και έμεινε μόνο η νοσταλγία που αποπνέουν οι μορφές των ανθρώπων μέσα από τις φωτογραφίες, μαζί με έναν κόσμο που χάθηκε και θέλουμε να τον κρατήσουμε στη μνήμη μας.

«...Ο Μοριάς είναι ίσως η περιοχή σ' όλο τον κόσμο με τα πιο πολλά και ωραία ελαιόδεντρα. Χάρη στους Βενετούς, τον καιρό που κατείχαν τούτη τη χώρα γνώρισαν τι θησαυρό είχαν στη κατοχή τους. Το Μοραϊτικό λάδι είναι λίγο πράσινο, έχει όμως θανμάσια γεύση και είναι άοσμο...»

Pouqueville - 1799

Όργωμα με βόδια.

Με τα βόδια όργωναν αρχικά τον κάμπο, για να τον σπείρουν. Κάθε οικογένεια είχε ένα ή δύο βόδια, τα οποία από το Μάιο μέχρι τον Οκτώβριο τα έβουσκαν οι βουκόλοι, και στην εορτή του Αγίου Δημητρίου στη θέση Ζευγολατίο, αφού έφτιαχναν τα ζευγάρια, για να μπορέσουν να οργώσουν, τα έπαιρναν οι ιδιοκτήτες τους.

«... Οι καλλιέργειες στο Μοριά είναι πρωτόγονες. Χρησιμοποιούν βόδια, αγελάδες, άλογα, μουλάρια, γαϊδάρους, ακόμα και σκλάβους. Δεν είναι σπάνιο φαινόμενο ένας γαϊδαρός και ένας σκλάβος στον ίδιο ζυγό να οργώνουν. Το αλέτρι είναι το ίδιο εκείνο που έδωσε στους αρχαίους κατοίκους της Πελοποννήσου ο Τριπτόλεμος. Συχνά το ντί είναι ξύλινο. Η τσάπα είναι το μόνο γεωργικό εργαλείο που χρησιμοποιούν οι Μοραίτες αλλά δεν είναι διόλου κοφτερή...»

Xavier Scrofani 1795
Voyages en Grèce

*Ανωχώρι, Κατωχώρι, ανηφόρι, κατηφόρι,
και με κάμα και βροχή, ώσπου μου βγανε η ψυχή.*

*Είκοσι χρονώ γομάρι σήκωσα όλο το νταμάρι
κι' έχτισα, στην εμπασιά του χωριού, την εκκλησιά.*

*Και ζεγγάρι με το βόδι (άλλο μπόι κι' άλλο πόδι)
όργανα στα ρέματα τ' αφεντός τα στρέμματα*

*•Η Μπαλάντα του κυρ Μένπου•
Κ. Βάρναλης.*

Ο θερισμός απαιτούσε πολλά χέρια, γιατί δεν υπήρχαν οι μηχανές.
Οι κάτοικοι εκμεταλλεύονταν κάθε σπιθαμή γης που μπορούσε να είναι γόνιμη, για να τη σπείρουν.

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπων μας!*

Αλώνισμα στα ορεινά των Μολάων.

Μετά το θέρισμα συγκέντρωναν τα δημητριακά και τα αλώνιζαν σε πέτρινα ή χωματένια αλώνια και τα αποθήκευαν στις κοφινίδες. Για τα χωματένια αλώνια ζύμωναν σβουνιά, άχυρο και χώμα με νερό. Αυτή τη λάσπη την άπλωναν στο έδαφος και την πατούσαν τα άλογα μέχρις ότου γίνει συμπαγής. Στο τέλος κάρφωναν το στύλο στη μέση του αλωνιού, για να συγκρατεί τα άλογα.

Ο Scrofani το 1795 αναφέρει «αλωνίζουν το σιτάρι με ζώα με κοντάρια ή με σκοινιά κομποδεμένα. Το αλώνισμα γίνεται καταγής και έτσι τα σιτάρια του Μοριά είναι γεμάτα χώματα...»

Το ριξιμο του έλιου.

Το μεσογειακό κλίμα της περιοχής ευνοούσε την καλλιέργεια της συκιάς. Τα σύκα αποτελούσαν για τους κατοίκους όχι μόνο ένα αρκετά προσοδοφόρο προϊόν αλλά και βασικό είδος για τη διατροφή τους.

Όλες οι γενιές στη λιάστρα με τα σύκα.

...Δεξόερβά μου αμπέλια κι ελιές, ακόμα δεν είχαν τρυγήσει, και τα σταφύλια κρέμονταν βαριά και ακουμπούσαν στη γη. Μύριζε ο αέρας σνκόφυλλο. Μια γριούλα πέρασε, στάθηκε ανασήκωσε από το καλάθι που κρατούσε μερικά σνκόφυλλα που το σκέπαζαν, διάλεξε και με φίλεψε δυο σύκα.

- Με γνωρίζεις κυρά μου; τη ρώτησα. Με κοίταζε ξαφνιασμένη.

- Όχι παιδί μου είναι ανάγκη να σε γνωρίσω για να σε φιλέψω; Ανθρωπος δεν είσαι; Ανθρωπος είμαι κι εγώ δε φτάνει;

Γέλασε, ένα δροσερό κορμισιτικό γέλιο, και τράβηξε το δρόμο της κούτσα κούτσα κατά το Κάστρο.

Εσταζαν τα δυο σύκα μέλι, ποτέ θαρρώ δεν γενήθηκα πιο νόστιμα τιά 'τρωγα και με δρόσιζαν τα λόγια της γριάς άνθρωπος είσαι, άνθρωπος κι εγώ, φτάνει!...

*Το καμένο πρόσωπο
του τόπου μας!*

Έξω από τις αποθήκες της Πύλλρας τα κάρα φορτωμένα με σόκα.

Γυναίκες και άνδρες στο λιμάνι της Πλότρης ξεφορτώνουν τα σύκα από τα κάρρα και τα φορητά, για να τα πάνε στις αποθήκες, όπου θα τα συσκευάσουν, για να είναι έτοιμα για εξαγωγή. Τα καράβια τα παραλάμβαναν και τα πουλούσαν στις αγορές της Αφρικής και των Ινδιών.

Τα σόκα ήταν το εισόδημα που κράτησε τους κατοίκους και δεν πείνασαν κατά τη διάρκεια της κατοχής καθώς και τους δύσκολους χειμώνες της φτώχειας.

Συσκευάζαν τα σύκα σε αρμάθες - «τοσπέλες» των εκατό σύκων με το σχήμα του σταυρού στο κέντρο ή σε κουλούρες και ύστερα με ειδική συντήρηση στα αποστειρωτήρια τα πήγαιναν για εξαγωγή.

Το καμένο πρόσωπο
του τόπου μας!

Η καλλιέργεια του αμπελιού ήταν γνωστή από πολύ παλιά στην περιοχή και οι κάτοικοι είχαν παράδοση στα καλά κρασιά. Τα περισσότερα σπίτια είχαν τα δικά τους κρασιά και αυτοί που δεν είχαν αγόραζαν από τις ταβέρνες και από τα παντοπωλεία.

Το πάτημα των σταφυλιών, για να βγει ο μούστος και στη συνέχεια το στίψιμο στη στροφυλιά ήταν μια διαδικασία γιορτής. Με την μπότσα (μονάδα μέτρησης) μετρούσαν την ποσότητα και το 10% το έπαιρνε ο ιδιοκτήτης του ληνού.

Τα αμύγδαλα (ένα άλλο αξιόλογο και προσοδοφόρο προϊόν) συγκεντρώνονταν σε μεγάλα καλάθια (κόφες) και τα βράδια στις αυλές ή στα λιακωτά γίνονταν το ξεφλούδισμα, αφού συγκεντρώνονταν όλοι οι συγγενείς και οι γείτονες. Πολλοί νέοι, για να σπουδάσουν, συμπλήρωναν το εισόδημά τους από το «κοκολόγημα», το μάζεμα δηλαδή των αμυγδαλών που έμεναν στα χωράφια μετά την κυρίως συλλογή τους.

Καλλιέργειες στα κτήματα (τομάτες, κολοκύθια) αρχές του 1970.

Το άνυδρο κλίμα της περιοχής ήταν ένα πρόβλημα που βασάνιζε τους κατοίκους . Το θαύμα ήλθε με τις γεωτρήσεις και την εκμετάλλευση του υπόγειου νερού. Στιγμιότυπο από το άνοιγμα της πρώτης γεώτρησης των Μολάων στη θέση «Ραμαντάνι».

Εργάτισσες δουλεύοντας στα κτήματα με τα οπωροκηπευτικά. Εργασία δύσκολη και κουραστική κάτω απ' το λιοπέρι. Από τη δεκαετία του 1960 ξεκίνησε η εντατική καλλιέργεια των κηπευτικών κυρίως στην περιοχή της Ελιάς. Ευνοούσε το καλό κλίμα της περιοχής και η παραγωγή ήταν πλούσια. Όμως η εργασία ήταν ιδιαίτερα επίπονη και ανθυγιεινή, καθώς την εποχή εκείνη δε λαμβάνονταν μέτρα προστασίας ούτε για τους εργάτες ούτε για το περιβάλλον.

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΗ

Το πατρικό χωράφι μου στη γη την ποθητή
κάτω απ' τον ήλιο απλώνεται σαν αρχοντιάς κιτάπι
κι άλλη καμιά δεν ζήλεψα περγαμινή από αυτή,
που την ξηγώ με τ' όργωμα και με το σκαλοτάσι.

Μεσ' στις δουλειάς μου τη σειρά μου αρέσει να θωρώ,
κι όταν οι μπλάνες τριβώνται και όταν θροούν τα στάρια,
της χαμηλής μου της γενιάς τον τιμημένο ιδρώ,
των ταπεινών προγόνων μου τα κουρασμένα χνάρια.

Και δεν φιλοδοξώ παρά την όμορφη αγνή,
που κεληδούνε τα πουλιά κι ανθούν οι μαιζουράνες,
εγώ να μιλήχνω μεσ' στη γη βαθύτερα το νι
και πέρα ως πέρα να τραβώ ίσιες, ολόσιες δρόνες.

Στη χειρολάβρα του αλετριού περήφαν' ακουμπώ,
κάθε φορά που το πλατύ χωράφι μου ξακρίζω
και νιώθω ένα λαχτάρισμα μεγάλο και κρυφό,
συντελειωμένο το έργο μου μπροστά μου ως αντικρύζω

Γεώργιος Αθάνας

Το χαμένο πρόσωπο
του τόπου μας!

**Ο Δ. Περδικογιάννης στο αρχικό του επάγγελμα,
ως πεταλωτή, πριν ασχοληθεί με την εριουργεία.**

Το παραδοσιακό επάγγελμα του πεταλωτή όπως και αυτό του σαγματοποιού είναι από εκείνα που έχουν εκλείψει στις μέρες μας. Είναι φυσικό, καθώς τα συμπαθητικά τετράποδα έπαψαν να αποτελούν το αναγκαίο μεταφορικό μέσο των κατοίκων και τη θέση τους κατέλαβαν τα οχήματα.

Ο τελευταίος πεταλωτής και σαγματοποιός Δ. Τζώριζης.

Ο Δ. Τζώριζης πελεκάει τη σαμαροπαίδα.

Μικροί και μεγάλοι έξω από το σαγματοποιείο στη Συκιά.

Οι αδελφοί Αννούση στο βαρελάδικο.

Η δουλειά του βαρελά ήταν όχι μόνο να κατασκευάσει το βαρέλι αλλά και να το συντηρήσει. Το βαρέλι κατασκευαζόταν από ξύλο καστανιάς και δρυός. Το ξύλο περνούσε από κατάλληλη επεξεργασία και στη συνέχεια κοβόταν σε λεπτές σανίδες, τις οποίες βρέχανε, για να μπορούν να πάρουν εύκολα την κατάλληλη κλίση. Στη συνέχεια τις ενώνανε και τις δένανε πρόχειρα με σύρμα. Κατόπιν περνούσαν τα σιδερένια στεφάνια και κτυπούσαν για να σφίξουν καλά με το ματσακόνι. Μετά τοποθετούσαν τους δύο επίπεδους πυθμένες από λεπτά φύλλα ξύλου.

Σήμερα το επάγγελμα του βαρελά έχει εκλείψει. Ελάχιστα χρησιμοποιούν ξύλινα βαρέλια για αποθήκευση κρασιού, αν και θεωρείται ιδανικός χώρος για τη ζύμωση του μούστου.

Η Ελιά με τα αργιλώδη της εδάφη ήταν ο κατάλληλος τόπος για την παρασκευή κεραμικών.